

Den Haag, 11 november 2013

Geachte mevrouw Dijkma,

Inleiding

Sinds geruime tijd zijn er nationaal en internationaal zorgen over bijensterfte.

Bijen zijn onmisbaar in onze natuur en biodiversiteit, voor de bestuiving van onze gewassen en voor de voedselproductie. Wetenschappers buigen zich al geruime tijd over de mogelijke oorzaken van bijen(winter-)sterfte. Zijn het de gewasbeschermingsmiddelen, de Varroamijt of het gebrek aan voedselaanbod? Vertegenwoordigers van het bedrijfsleven, imkers, natuur- en milieuorganisaties, agrariërs, wetenschappers en burgers hebben hun mening hierover duidelijk laten horen.

Openbaar debat 23 april 2013

Wij hebben het gewaardeerd dat u ons op 23 april jl. uitgenodigd heeft om in het openbare debat "BIJ elkaar" met elkaar in discussie te gaan over de breed gedeelde zorg over bijen(winter-)sterfte en de mogelijke relatie met gewasbeschermingsmiddelen. Tijdens deze bijeenkomst hebben we met zo'n honderd mensen intensief met elkaar gesproken onder leiding van Felix Rottenberg. Vanuit diverse invalshoeken is een beeld over de oorzaken en aanpak van bijen(winter-)sterfte neergezet. Het was geen makkelijk gesprek: de materie is complex en de meningen liepen en lopen sterk uiteen. Sommigen waren er van overtuigd dat er een causaal verband bestaat tussen bijen(winter-)sterfte en gewasbeschermingsmiddelen, anderen waren dat niet. Er was consensus dat er meer mogelijke oorzaken van bijen(winter-)sterfte zijn: gewasbeschermingsmiddelen, bijenziekten (zoals de Varroamijt), onvoldoende voedselaanbod en achteruitgang van biodiversiteit, het kennisniveau van imkers en de variatie in imkerpraktijk. Er is een gezamenlijk gevoel van urgentie dat aan alle oorzaken gewerkt moet worden.

Winst van dit debat was dat wij diepgaand met elkaar spraken in plaats van alleen tegen elkaar. Sommige deelnemers ontmoetten elkaar nu voor het eerst in levenden lijve, discussieerden met elkaar en lichtten elkaar bij, vanuit hun eigen expertise. Het debat zorgde voor een wezenlijke stap voorwaarts: er ontstond – ondanks de meningsverschillen - een basis om samen te werken om problemen op te lossen. Aan het eind van het debat heeft u ons opgeroepen om de gesprekken voort te zetten.

Openbaar debat Actieprogramma Bijengezondheid 8 juli 2013

Vervolgens heeft u ons gevraagd om tot een gezamenlijk Actieprogramma Bijengezondheid te komen. Dat heeft geleid tot een tweede brede bijeenkomst o.l.v. Felix Rottenberg op 8 juli met wederom circa 100 deelnemers. Dit gezamenlijke Actieprogramma voor de korte en lange termijn zou moeten bestaan uit vier pijlers, waarop bijengezondheid berust. Deze pijlers zijn gekozen aan de hand van de genoemde mogelijke oorzaken:

- pijler 1: gewasbeschermingsmiddelen
- pijler 2: ziekten en plagen van bijen
- pijler 3: (gebrek aan) voedselaanbod en biodiversiteit
- pijler 4: imkerpraktijk

Op 8 juli zijn door deelnemers vanuit allerlei hoeken uit de "bijenwereld" 25 presentaties gegeven met voorstellen ter bevordering van de bijengezondheid, die vervolgens bediscussieerd zijn. Dit heeft de eerste contouren neergelegd voor een concept- actieprogramma voor de komende jaren.

Proces opstellen Actieprogramma Bijengezondheid

Naar aanleiding van de contouren die op 8 juli zijn neergelegd, zijn vier thematische pijlerwerkgroepen (samenstelling van de werkgroepen, zie bijlage) ingericht. Deze zijn actief aan de slag gegaan, onder leiding van een rapporteur, die als procescoördinator heeft gefunctioneerd, en ondersteund door een secretaris. Zij zijn een aantal keren in de zomermaanden bij elkaar gekomen. Op 17 september heeft er opnieuw een bijeenkomst plaatsgevonden waar de werkgroepen eerst afzonderlijk hebben bepaald wat de prioritaire acties voor de korte termijn op hun thema waren. Daarbij is nadrukkelijk gekeken

naar acties met een “common ground” die haalbaar zijn op de korte termijn. Aansluitend hebben de werkgroepen hun ideeën gemeenschappelijk gedeeld, zodat ook de verbanden tussen de thema’s goed konden worden belegd.

Voorstellen Actieprogramma Bijengezondheid

In het onderstaande beschrijven wij de prioritaire voorstellen voor het Actieprogramma Bijengezondheid voor de korte termijn. Dit zijn de actiepunten die volgens de deelnemers in de pijlergroepen spoedig moeten worden opgepakt. Over deze actiepunten is iedereen het eens. En – voor zover kan worden overzien - wordt de uitvoering ervan niet gehinderd door juridische belemmeringen. Daarnaast voelen deelnemers zich ook verantwoordelijk om concreet bij te dragen aan de uitvoering door het leveren van menskracht en expertise en zo mogelijk ook financieel. Voor sommige acties moet er een extra financier of uitvoeringspartner gezocht worden.

Naast de prioritaire acties voor de korte termijn, zijn in de werkgroepen ook een aantal andere belangrijke gewenste acties aan de orde gekomen. Deze vergen meer tijd en gesprekken. Ofwel omdat ze in een ander verband worden opgepakt en elders zijn belegd (bijvoorbeeld het tegengaan van normoverschrijding van imidacloprid en het verbod van gewasbeschermingsmiddelen buiten de landbouw¹), ofwel omdat zij eerst nog meer uitwerking verdienen (bijvoorbeeld de verbetering van de toepassingstechnieken van gewasbeschermingsmiddelen of de bevordering van onderzoek naar werking van neonicotinoïden op de mens). Ook zijn er acties waar over nut en noodzaak (nog) geen overeenstemming is tussen de verschillende partijen (bijvoorbeeld een verbod op zaadbehandeling met systemische gewasbeschermingsmiddelen). Dergelijke acties uit alle pijlerwerkgroepen vindt u daarom niet in deze brief, maar treft u aan in een voorraadagenda als bijlage bij deze brief. Deze kan gezien worden als een voorraadagenda voor verdergaande besprekingen en overleg met u. Aan het eind van deze brief doen wij u een voorstel hoe hiermee omgegaan kan worden.

In de korte tijd dat wij met elkaar hebben samengewerkt is er vooruitgang geboekt. Ondanks dat de belangen soms sterk uiteenlopen zijn netwerken ontstaan, zijn verschillen van mening overbrugd en is een basis gelegd voor een belangrijke uitvoeringsagenda. Wij vinden dat wij gezamenlijk een betekenisvolle stap hebben gezet met het onderstaande als resultaat.

1. Pijler gewasbeschermingsmiddelen

Bepaalde gewasbeschermingsmiddelen zijn een mogelijke oorzaak van het probleem bijen(winter-)sterfte. Sommige middelen werken systemisch, ook niet-direct dodelijke effecten door toepassing van middelen kunnen dan effect hebben op de vitaliteit van een bijenvolk. Gedragsverandering en verzwakking van de individuele bij kan bijvoorbeeld leiden tot bijen die meer vatbaar zijn voor ziekten of leiden tot oriëntatieproblemen, waardoor de terugkeer naar de kast wordt bemoeilijkt. Bijen kunnen in aanraking komen met deze middelen door verschillende mogelijke routes, zoals voedsel (nectar en pollen), water, en door bijvoorbeeld bespuitingen en behandeld zaad. Er is door de Europese Voedselveiligheidsautoriteit EFSA aangedrongen op meer onderzoek naar deze effecten op populatieniveau.

Daarnaast wordt door een deel van de pijlerwerkgroep gewezen op de bredere milieuproblematiek, denk bijvoorbeeld aan grote normoverschrijdingen in oppervlaktewater en het risico voor waterorganismen, die sommige van de gewasbeschermingsmiddelen, in het bijzonder middelen op basis van het neonicotinoïde imidacloprid veroorzaken. Dit doet zich in bepaalde Nederlandse regio's in uitzonderlijke mate voor, bijvoorbeeld in het Westland.

---

¹ Brief aan de Tweede Kamer van staatssecretaris Mansveld , 3 september 2013

De prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

1. We starten een meerjarig surveillanceprogramma met als doel het vaststellen van de status van de bijengezondheid in Nederland en het in kaart brengen van factoren zoals bijenziekten, blootstelling aan gewasbeschermingsmiddelen en de wijze waarop de imkerpraktijk wordt vorm gegeven. Door gestandaardiseerde inspecties (at random circa 150 locaties) bemonsteringen en analyses met vastgestelde EU-protocollen (EU Bijen Laboratorium, ANSES) te gebruiken, kunnen de resultaten van het bijengezondheidprogramma vergeleken worden met andere lidstaten. Het surveillance programma moet gestandaardiseerde basisinformatie verschaffen over de mogelijke invloed van de onderzochte factoren op de gezondheid van bijenvolken (correlaties). Idealiter moet het eventuele effect van landschapskwaliteit op bijengezondheid meegenomen worden. De onafhankelijkheid van het programma moet worden gewaarborgd, de gegevens moeten openbaar zijn en er wordt voorzien in een peer review door gerenommeerde wetenschappers. Bezien wordt of binnen het programma imkers kunnen worden opgeleid als 'inspecteurs', die de inspecties, bemonsteringen en communicatie op regionaal niveau uitvoeren. Dit kan tegelijkertijd voor een bredere kennisbasis onder imkerverenigingen zorgen. De gewasbeschermingsmiddelenindustrie is in principe bereid een financiële bijdrage te leveren aan de kosten voor dit surveillanceprogramma.

2. We ontwikkelen een groene lijst van huidige beschikbare gewasbeschermingsmiddelen en gewasbeschermingsmaatregelen die het minste risico's voor bijen hebben. Hierbij gaat het erom dat telers op een geïntegreerde wijze naar plaagbestrijding kijken, waarbij preventie een belangrijk startpunt is (teeltrotatie, intensieve plaagscouting, weerbare rassen). Deze groene lijst moet alternatieven presenteren die in de plaats kunnen komen van de inzet van middelen met risico's voor bijen en andere bestuivers.

Er wordt voorgesteld verschillende lijsten met gewasbeschermingsmiddelen te harmoniseren tot één uniforme systematiek die inzicht geeft in alternatieven in de vorm van middelen met een laag risico. Hierdoor kunnen telers, retailers, overheden en andere belanghebbenden gemakkelijk ondersteund worden bij het op een zo duurzaam mogelijke manier uitvoeren van gewasbescherming.

3. We stimuleren dat er nieuwe, (nog) meer ecologisch verantwoorde gewasbeschermingsmiddelen op de markt beschikbaar (kunnen) komen, zodat deze als alternatief kunnen dienen voor gangbare gewasbeschermingsmiddelen. Hiervoor kan een Green Deal worden gesloten tussen sectororganisaties en de overheid, waarbij het een van de doelen is om het (EU)toelatingsbeleid voor dergelijke middelen zo eenvoudig en snel mogelijk te laten verlopen.

4. Zorg voor betere kennisverspreiding onder agrariërs over plaagbeheersing waarbij ook nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan alternatieve plaagbestrijding (geïntegreerde gewasbescherming en Functionele Agrobiodiversiteit). Het recent opgerichte Bijenkennisnet van de Nederlandse Bijenhoudersvereniging en LTO kan hieraan een bijdrage leveren. Ook kan dit worden meegenomen in de 'spuitlicentie' cursussen en in het groene onderwijs. Zie verder pijler 4.

2. Pijler ziekten en plagen onder bijen

Plagen en ziekten onder bijen (vooral Varroamijten) verzwakken bijenvolken. De veronderstelling is dat de wintersterfte afneemt als de plagen en ziekten goed onder controle zijn. Tegelijkertijd verdient het kennisniveau van bijenhouders om ziekten te kunnen herkennen, voorkomen en indien nodig te kunnen bestrijden meer aandacht dan het nu krijgt. De belangrijkste plagen en ziekten onder honingbijen zijn Varroamijten, virussen, Nosema, kalkbroed, Amerikaans- en Europees vuilbroed. Daarnaast spelen een aantal nieuwe ziekten een rol, waarvan nog niet alle 'in en outs' bekend zijn. De Varroamijt komt in alle volken voor, is moeilijk te bestrijden en kan andere plagen en ziekten overbrengen of onder bijen verspreiden. De verwachting is dat een goede bestrijding van de Varroamijt de bijenvolken aanzienlijk zal versterken.

Om krachtige en weerbare bijenvolken te hebben is enerzijds versterking nodig met een genetische aanpak, en anderzijds is er behoefte aan meer kennis over de mate waarin ziekten en/of plagen in bijenvolken bijdragen aan de verzwakking of zelfs bijensterfte. Voorkomen is beter dan genezen en gezonde vitale bijenvolken hebben een natuurlijke weerbaarheid.

Prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

- 1. Versnelde natuurlijke selectie.** In proeven op lokaal niveau gebruik maken van vooraf geselecteerde bijenvolken die al een bepaalde resistentie hebben en bij deze volken stoppen met de bestrijding van de Varroamijt. Uit te voeren in de regionale of lokale praktijk door imkers met wetenschappelijke begeleiding. Er zijn al enkele voorbeelden van een dergelijke aanpak, onder andere bij biologisch-dynamische imkers. Tevens wetenschappelijk onderzoek naar de genen die de resistentie bepalen.
- 2. Wij bevorderen onderzoek naar de onderlinge relatie tussen ziekten en plagen op de bijen(winter-) sterfte.** Van veel ziekten en plagen onder bijen is niet bekend welke negatieve effecten ze hebben op een bijenvolk. Daarnaast is niet duidelijk wat de interacties zijn tussen ziekten en plagen. Deze inzichten zijn nodig om verzwakking van bijenvolken te kunnen voorkomen.
- 3. Toelating aanvragen voor nieuwe (diergenees-)middelen.** Voor de bestrijding van Varroamijt is er behoefte aan nieuwe middelen, maar ook aan verbeteren van de bestaande toepassingen/methoden. Het bedrijfsleven heeft hierin het voortouw. In bepaalde lidstaten van de EU zijn recent nieuwe middelen toegelaten of worden deze toegelaten. Deze middelen kunnen wellicht ook benut worden in Nederland. Verder wordt de Europese richtlijn voor diergeneesmiddelen omgezet naar een Europese verordening, wellicht dat de toelating daardoor gemakkelijker wordt.
- 4. We stellen een 'Intermediair Bijengezondheid' in,** in een privaat publieke samenwerking (PPS). Een deskundige bestrijding van de Varroamijt is cruciaal voor terugdringen van de wintersterfte van bijen. Ongeveer 70% van de bijenhouders heeft geen problemen met wintersterfte, opvallend is dat deze imkers de bestrijding van de Varroamijt onder controle hebben. De bestrijding van de Varroamijt moet door de imker nauwkeurig worden uitgevoerd en vraagt dus kennis van zaken. Door intensivering van de kennisverspreiding kunnen meer imkers bereikt worden. De 'intermediair bijengezondheid' en de onder pijler 4 genoemde 'bijenmakelaar' vallen samen.

3. Pijler Voedselaanbod en biodiversiteit

Voedselbronnen (aanbod en diversiteit van planten) voor bijen zijn afgenomen, onder andere door professionalisering, efficiency-verbetering en kostenreductie in de landbouw en het groenbeheer, wat geleid heeft tot meer uniformiteit en een grootschaliger landbouw in de laatste decennia. Ook verstedelijking en de grote druk op de beperkt beschikbare ruimte in Nederland heeft geleid tot vermindering van de biodiversiteit. Hierdoor kunnen bijen minder drachtplanten vinden. De problematiek betreft niet alleen honingbijen maar alle (bestuivende) insecten.

Het verbeteren van het landschap met diversiteit van planten en gewassen, waarbij deze gebieden met elkaar verbonden zijn, pakt zowel voor bijen als voor de biodiversiteit in de brede zin positief uit. Functionele Agrobiodiversiteit (FAB) op gebiedsniveau speelt een belangrijke rol in het agrarisch landschap bijvoorbeeld door het aanleggen van bloemrijke akkerranden, groen-blauwe aderen en wegbermen. Dat levert op: meer (voedsel voor) bijen en andere nuttige insecten, een beter leefmilieu voor bijen en biedt ook een aanknopingspunt voor meer duurzame landbouw. Daarnaast is 'Stad in bloei' een belangrijk prioritair onderwerp. Het gaat om verbeteren van groen(beheer) in het stedelijk gebied, om het stedelijk groen aantrekkelijk te maken voor bijen. Tevens is dit goed voor bewustwording over biodiversiteit onder burgers.

De prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

- 1. Wij bevorderen de aanleg van functionele bloem/akkerranden.** Er zijn al veel van dergelijke bloemrijke akkerranden in Nederland. Deze zorgen voor meer biodiversiteit en voedselbronnen voor bestuivers. Dit moet worden voortgezet en het (bloemranden)netwerk moet worden uitgebreid. Zo blijft de animo van boeren die meedoen aan de lopende projecten behouden. Het nieuwe GLB biedt extra kansen (bijv. vergroeningsmaatregelen pijler 1, beheersmaatregelen pijler 2). Het streven is de inspanning van de boer op termijn uit de (voedsel- of water)keten te financieren.
- 2. Samenwerking creëren tussen bij FAB betrokken partijen** op gebiedsniveau. Het creëren van samenwerking tussen alle bij FAB betrokken partijen en opschalen van de FAB-inspanningen van individuele boeren op gebiedsniveau maakt het mogelijk om op gebiedsniveau te bekijken welke

acties op welke plek nodig zijn om zo de biodiversiteit, voedselaanbod voor bestuivers, nestplekken en natuurlijke plaagbestrijding in het gebied optimaal te versterken (betere afstemming leidt tot FAB van betere kwaliteit). Door middel van demonstratie van “best practices” kan de vanuit lopende projecten opgedane kennis verder worden verspreid.

3. Wij bevorderen kennisuitwisseling op het gebied van FAB. Om de beschikbare kennis over FAB, die nu veelal versnipperd aanwezig is bij verschillende partijen (o.a. Bijenkennisnet, kennisinstellingen, agrariërs), is integratie en coördinatie nodig en organisatie van lokale aanspreekpunten waar agrariërs en imkers informatie kunnen halen. Het is de wens om een module “nuttige insecten” te ontwikkelen t.b.v. het opleidingsaanbod voor spuitlicenties.

4. Bewustwording en educatie van burgers over het belang van bijen en biodiversiteit. Bewustwording van burgers over het belang van bijen en kennis over welke acties zij zelf kunnen ondernemen in het belang van bijen en andere bestuivers draagt bij aan meer biodiversiteit in de stedelijke omgeving. Dit vraagt integratie van beschikbare kennis en inpassing hiervan in bestaande educatieactiviteiten en het uitbreiden van bestaande initiatieven op dit gebied (bv. Bijenlinten) of bijvoorbeeld de ‘bee-app’. Daarbij wordt door meerdere organisaties gewerkt aan een app die burgers stimuleert en oproept om bij te dragen aan het verbeteren van de leefomstandigheden van bijen.

5. Informatieverschaffing aan groenbeheerders. Als groenbeheerders beschikken over meer informatie over drachtplanten en de effecten en voor- en nadelen van bepaalde beheersmaatregelen op bijen en andere bestuivers kunnen zij daar bij de inrichting en beheer van groengebieden rekening mee houden en kan dit bijdragen aan een beter voedselaanbod voor bijen in stedelijke (groen)gebieden.

4. Pijler imkerpraktijk

De bijenstand staat onder druk, niet in de laatste plaats door een hoge wintersterfte van bijenvolken. Hiervoor is een aantal oorzaken aan te wijzen, zoals toegenomen complexiteit van het imkeren (vanwege toegenomen ziektedruk), vergrijzing van het imkerbestand, een afname van het aantal imkers en gebrek aan deskundigheid bij het imkeren. De imkerverenigingen verzorgen de scholing en voorlichting met behulp van vrijwilligers. Het voorlichtingsmateriaal is niet altijd actueel, terwijl de nieuwe ontwikkelingen juist om nieuwe oplossingen en methoden vragen. Een verdere professionalisering van de imkerij is meer dan ooit noodzakelijk. Er is overeenstemming dat samenwerking, kennisverspreiding en groen onderwijs de oplossing kunnen bieden. Door een betere samenwerking van imkerorganisaties kan de professionalisering echt vorm krijgen. Daarbij is het nodig dat nieuwe inzichten over de imkerpraktijk vanuit onderzoek worden verspreid naar de imkers in de opleidingen en cursussen van de verschillende imkerverenigingen. Noodzakelijk is dat de (vrijwillige) trainers van de cursussen optimaal worden geïnformeerd over de nieuwe uitdagingen. Het groene onderwijs kan voorts een belangrijkere rol spelen in de opleiding van boeren, tuinders en groenwerkers, om op die manier onder andere de voedselbronnen voor bijen te vergroten.

Prioritaire acties voor de korte termijn zijn:

1. Bijenmakelaar en ‘groen onderwijs’. De bijenmakelaar vormt de nieuwe spil in de professionalisering van de imkerij. Deze persoon, die voorlopig voor een periode van vijf jaar zou moeten worden benoemd, heeft als belangrijkste taken: schakel zijn tussen de wetenschappelijke kennis uit het onderzoek en de trainers van de cursussen van de imkeropleidingen en makelaar van kennis zijn tussen de imkerorganisaties, landbouw, bedrijfsleven, overheden, beheerders. In het groene onderwijs kan de bijenmakelaar voorts het invoeren van leermodules bevorderen die gaan over alle aspecten die de bijgezondheid positief beïnvloeden. De bijenmakelaar valt samen met de in pijler 2 genoemde Intermediair Bijengezondheid.

2. We zorgen voor verspreiding van best practices door bijvoorbeeld Flying Bee Doctors, Bijenkennisnet of Bijen@wur. Zij ondersteunen individuele imkers in praktijksituaties om bijvoorbeeld het probleem van wintersterfte aan te pakken. Uit onderzoek komt veel informatie voort die –op deze manier- wordt verspreid. Ook beschikken de verschillende imkerorganisaties over goede praktijken of voorbeelden, die door goede samenwerking beter en sneller bij alle imkers terecht kunnen komen.

3. Samenwerking tussen de vier Nederlandse imkerorganisaties leidt tot professionalisering rond opleiding, kennisuitwisseling en gezamenlijk optreden naar overheden voor gemeenschappelijke uitdagingen, zoals groenbeheer, meer drachtplanten voor bijen in het landschap etc. Een tijdelijke onafhankelijke voorzitter van dit Nederlandse Bijenplatform is belangrijk om de samenwerking een goede start te geven.

Tot slot

In korte tijd hebben wij – op uw uitnodiging en met uw aanmoediging - veel gesprekken gevoerd en is er veel in gang gezet. De winst is dat verschillende partijen met heel verschillende posities tot een uitwisseling van opvattingen zijn gekomen en daarbij over de grenzen van hun eigen denken zijn heengegaan. Maar we zijn nog niet klaar. Het is werk in uitvoering. Zo is het gesprek over het verbod op de neonicotinoïden nog lang niet voltooid. En moeten er nog veel zaken uit dit Actieprogramma worden uitgewerkt. De acties voor de korte termijn moeten met spoed worden uitgevoerd en de onderwerpen op de voorraadagenda moeten verder worden uitgewerkt. Sommige acties moeten met uw ministerie worden besproken. Het is daarom volgens ons belangrijk dat wij de komende jaren actief en alert blijven ten gunste van de bijengezondheid. Wij willen u graag –in deze samenstelling- gevraagd en ongevraagd van advies blijven voorzien en wij willen dat graag doen vanuit het op te richten Bijenberaad, dat een katalyserende en stimulerende rol kan vervullen.

Wij vertrouwen er op dat wij hiermee aan uw verzoek hebben voldaan en dat u ons gezamenlijke voorstel voor het bovenstaande Actieprogramma Bijengezondheid kunt ondersteunen. Conform uw wens dat maatschappelijke partijen nadrukkelijk zelf hun verantwoordelijkheid nemen op het gebied van bevordering van de bijengezondheid, gaan wij graag met de acties aan de slag. De opgave is dat de aangesloten partijen van het Bijenberaad gezamenlijk hun expertise, menskracht en middelen inzetten om het Actieprogramma Bijengezondheid uit te voeren. Er zijn daarnaast andere bedrijven en organisaties die belang hebben bij bijengezondheid in het bijzonder en biodiversiteit in het algemeen. Het Bijenberaad ziet het als een uitdaging om ook hen in dit Actieprogramma te laten investeren. Wij hopen dat u eveneens, als betrokken partij, een (financiële) bijdrage kunt leveren. Wij denken hierbij aan een bijdrage aan het surveillanceprogramma en aan de Bijenmakelaar.

Hoogachtend,

Felix Rottenberg, namens

ABTB, Imkersbond
ANI, Algemene Nederlandse Imkersvereniging
AVVN, landelijke organisatie voor hobbytuinders
BD imkers, Biologisch Dynamische imkers
Bijenlint Zutphen/Deventer
BioVic
CLM, Centrum voor Landbouw en Milieu
ETS, Experimental Toxicology Services
Food4Bees
Greenpeace
Koppert Biological Systems

Louis Bolk Instituut
LTO, Land- en Tuinbouw Organisatie
Naturalis
Natuur & Milieu
NBV, Nederlandse Bijenhouders Vereniging
NCB, Nederlands Centrum Bijenonderzoek
Nefyto
PAN Europe
Plantum
Slowfood
Unie van Waterschappen
Wageningen UR

Guy Smaghe (hoogleraar Universiteit Gent, België)
David Veldhoen

Bijlagen:
Voorraadagenda
Samenstelling werkgroepen

Bijlage 1:

Vorraadagenda bijgezondheid

Naast de prioritaire acties voor de korte termijn die in de brief zijn weergegeven, zijn in de werkgroepen ook een aantal andere belangrijke gewenste acties aan de orde gekomen. Deze vergen meer tijd en gesprekken. Ofwel omdat ze in een ander verband worden opgepakt en elders zijn belegd, ofwel omdat zij eerst nog meer uitwerking verdienen. Ook zijn er acties waar over nut en noodzaak (nog) geen overeenstemming is tussen de verschillende partijen. Dergelijke acties uit alle pijlerwerkgroepen treft u hieronder aan in een voorraadagenda. Deze kan gezien worden als een voorraadagenda voor verdergaande besprekingen onderling en voor overleg met de staatssecretaris.

Pijler 1:

1. Onafhankelijker herziening van risicobeoordeling van middelen
2. Verbod zaadbehandeling met systemische pesticiden
3. Verbod op alle bestrijdingsmiddelen, schadelijk voor bijen en nuttige insecten
4. Restrictieve verkoop van gewasbeschermingsmiddelen aan particulieren
5. KRW-norm en toelatingsnorm koppelen op een selectie van middelen en voorafgaand aan toelating een emissiereductieplan opstellen.
6. Emissiereductie(-plannen)
7. Emissiereductie door gesloten kas
8. Verbetering toepassingstechnieken van gewasbeschermingsmiddelen in de agrarische praktijk
9. Tegengaan normoverschrijding imidacloprid in oppervlaktewater
10. Voorlichting door de overheid over residuen van middelen in voedsel en over risico's gewasbeschermingsmiddelen
11. Jaarlijks onderzoek naar residuen van toegelaten middelen
12. Verplicht gebruik van gelijkwaardige niet-chemische alternatieven bij bestrijding van plantenziekten, zoals de inzet van natuurlijke vijanden.
13. Multifactorieel onderzoek naar bijensterfte
14. Hanteerbaar maken van de 'EFSA guidance bees' voor de beoordeling
15. Toepassen van het 'vervuiler betaalt principe' in combinatie met financiële prikkels voor koplopers.
16. Heffing op gewasbeschermingsmiddelen
17. Doorvoeren van de ideeën van de PAN-inspraakreactie op het Nationaal Actieplan Bestrijdingsmiddelen
18. Meer en betere metingen naar gewasbeschermingsmiddelen in water, bodem en lucht en aanpakken van blinde vlekken bij watermetingen.
19. Monitoring van waterkwaliteit
20. Versterking van de monitoring en handhaving van gewasbeschermingsmiddelenwetgeving.
21. Onderzoek naar nieuwe blootstellingsroutes.
22. Bevordering onderzoek naar werking van neonicotinoïden op de mens
23. Waar mogelijk CDG-certificering van de handel benutten
24. Verbreding spuit- en teeltvrije zones langs watergangen naar tenminste 1-1,5 m en deze inrichten als FAB-zone.
25. Gedifferentieerd maai-beheer langs slootkanten

Pijler 2:

1. Onderzoek naar bescherming van de Nederlandse populatie *Apis mellifera mellifera*, en nader onderzoek naar de oorzaken van de tolerantie van deze bijenvolken t.a.v. de Varroamijt.
2. Onderzoek naar genen die betrokken zijn bij Varroa-tolerantie; met SNPs en QTL analyse van lokale rassen die een verminderde gevoeligheid vertonen; ook dankzij het ter beschikking zijn van genoom van honingbij en nu ook van hommels (Universiteit Gent).
3. Onderzoek naar de risico-inschatting van effecten en ziekten en plagen en de synergetische negatieve effecten met pesticiden in het bijzonder neonicotinoïden.
4. Ontwikkelen van nieuwe diergeneesmiddelen.
5. Onderzoek naar kwantitatief onderbouwen van de effectiviteit van alternatieve middelen die de bijenvolken versterken, zoals kiezelaarde (Biovic) en Ferro-Bee.

Pijler 3:

1. Aanscherpen van de regelgeving rond afgeven spuitlicenties
2. Bee deals: betrekken van voedsel-, water- en overheidsketens bij verbeteren landschap voor bijen en biodiversiteit.
3. Bedrijventerreinen inrichten als leefgebied voor wilde bijen en ander bestuivers
4. Invulling van GLB richten op vergroening en verbeteren bijenlandschap.
5. Meer diversiteit op akkerland: meerdere gewassen, ruimere rotatie
6. Grasland verrijking ter bevordering van veevoer en bijenvoedsel
7. Meer kennis inbrengen over nuttige insecten in agrarische opleidingen
8. Melarium (in Delft) als ontmoetingsplaats voor imkers, planners, burgers en wetenschap
9. Verbeteren beheer van bermen autowegen, spoorlijnen, waterwegen met oog op meer voedsel voor bijen en biodiversiteit.

Pijler 4

1. Ontwikkelen en invoeren registratie en certificering (aan de individuele imkerverenigingen)
2. Erkennen diploma en licentie voor inzet Nederlandse BestuivingsCommissie (NBC)
3. Meer locaties voor plaatsen bijenkasten (om dracht te verbeteren)
4. Regionaal/lokaal aanplantbeleid met meer drachtplanten
5. EU-Honingprogramma en kennisverspreiding
6. Monitor (honing)bijensterfte, in combi met monitoring verbod neonics
7. Stimuleren, versterken en uitbreiden ondersteuning bijen(gezondheids)onderzoek
8. Bijenkennisnet, kennis voor adviseurs/erfbetreders, bijeenkomsten spuitlicentie
9. Voldoende voederakkers voor bijen, opheffen belemmeringen bijen in natuurgebieden
10. Professionalisering opleiding imkers
11. Professionele imkers, gastbedrijven en/of plantaardig bedrijfsleven rol in cursussen
12. Nieuwe imkers: zeker stellen aantal actieve/jonge imkers voor toekomst imkerij NL
13. Nieuw les- en leesboek voor cursus Voedselplanten voor insecten en cursus bestuiving
14. Bijenstallen voor de (afdelingen van de) imkerorganisaties met centra voor voorlichting, slinger en wassmelter voor imkerorganisaties e.d.
15. Bij aanpak bijenproblematiek bijenvolk in samenhang met omgeving zien, in verband met voeding, huisvesting, ziekten en plagen
16. Andere aanwending (EU-)middelen voor bijen
17. Weerbare bij bevorderen

**Bijlage 2:
Samenstelling pijlerwerkgroepen**

Pijler 1: gewasbeschermingsmiddelen

Sijas Akkerman/Frans Pladdet	Natuur en Milieu
Guus Meis	LTO
Maritza van Assen	Nefyto
Michiel van Geelen	Greenpeace
Gea Bouwman	Plantum
Henk Tennekes	ETS
Romée van der Zee	NCB
Marianne Mul	Unie van Waterschappen
Kees Beart	PAN Europe; AVNN
Jos Boesten	Wageningen UR
Esther Veldhuis	Ministerie van EZ, rapporteur
Susanne Sütterlin	Ministerie van EZ, secretaris

Pijler 2: ziekten en plagen van bijen

Jan Dommerholt	Nederlandse Bijenhouders Vereniging
Coby van Dooremalen/Tjeerd Blacquiere	Wageningen UR (Plant research internatioal
Ronald Giezenaar/Jo Ottenheim	Nefyto
Peter Jens	Koppert BV
Jan Kalverdijk	BioVic
Bart Pannebakker	Wageningen UR (Lab of Genetics)
Guy Smagghe	Universiteit Gent
Kees Oomen	rapporteur
Hans Schollaart	Ministerie van EZ, secretaris

Pijler 3: voedselaanbod en biodiversiteit

Bram Cornelissen/Coby v. Dooremalen	Wageningen UR (Plant Research International)
David Veldhoen	kunstenaar
Eric Hees	CLM
Eric van Oijen	Food4Bees
Françoise le Griep	Bijenlint Deventer
Geraldine Cornelissen/Piek Stor	Bijenlint Zutphen
Jan Bouwman	Syngenta/Nefyto
Janneke Wolf van der Heyden	Slow Food
Joke de Geus	LTO (akkerbouwer)
Liesbeth de Haan	Projecten LTO Noord
Marianne Mul	Unie van Waterschappen
Merijn Bos	Louis Bolk Instituut
Michiel van Geelen/Patricia Lemmens/Herman van Bekkem	Greenpeace
Remko Huverman	Koppert BV
Aat Rietveld	NBV
Koos Biesmeijer	Naturalis, rapporteur
Lenie Brugging	Ministerie van EZ, secretaris

Pijler 4: imkerpraktijk

Jan van de Waerdt	ANI
Gerard Hollander	ABTB
Wouter Schouwstra	NBV
Theo Georgiades	BD imkers
Ronald Driessen	Plantum
Jaap van Wenum	LTO
Jan Bouwman/Jo Ottenheim	Nefyto
Coby van Dooremalen/Willem Jan de Kogel	Wageningen UR
Adriaan Guldemond	CLM, rapporteur
Sabine Pronk	Ministerie van EZ, secretaris